

E 143/7

A KÁLVINI REFORMÁCIÓ HATÁSA HAZÁNKRA

ÍRTA

ERDŐS KÁROLY

1910/41.

KÁLVIN SZÜLETÉSÉNEK 400 ÉVES FORDULÓJA EMLÉKÉÜL KIADTA
A DEBRECZENI REFORMÁTUS THEOLÓGIAI IFJÚSÁG KÖZLÖNYE.

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA

1903 — 1796.

A KÁLVINI REFORMÁCIÓ HATÁSA HAZÁNKRA

ÍRTA

ERDŐS KÁROLY

KÁLVIN SZÜLETÉSÉNEK 400 ÉVES FORDULÓJA EMLÉKÉŰL KIADTA
A DEBRECZENI REFORMÁTUS THEOLÓGIAI IFJÚSÁG KÖZLÖNYE.

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA

1901 — 1796.

E 143/7

Tanuld a multat,
Ismerd a jelent,
Munkáld a jövőt.

E. K.

Általánosan igaznak bizonyult tény az, hogy az egyes nemzeteknek történetén nemcsak nyomot hagy a honpolgárok által követett vallás, hanem igen gyakran irányító, nemesítő erővel hat az a nemzet tevékenységére, életére és jellemére is. És ez egészen természetes. A vallás áthatja az egyéneket s e hatás aztán érvényesül a nemzet törvényeiben, szokásaiban, erkölcsében és állami életében egyaránt. Így alakul ki lassan-lassan az a, minden életképes nemzetnél meglevő, sajátos nemzeti jellem, mely az illető nép faji sajátosságainak és vallásos érzelmeinek csodás, összhangzó vegyülete. Boldognak mondhatjuk azt a nemzetet, melynél ugyanaz a faji eredet és vallásos kedély kapcsolja egymáshoz a hazafiakat; boldogoknak állíthatjuk azokat a honpolgárokat, kiket ugyanazon test (faj) és vér (vallás) kötelékei fűznek egybe, mint egy nagy népes család megannyi tagjait. Az ilyen nemzet halad, gyarapodik; míg ellenben, ahol a valláskülönbség folytán a hazafiúi vér vízzé válik, ott az ebből keletkező pártoskodásoknak mindig a nemzet adja meg az árát.

Hazánk lakossága nem dicsekedhetik egységes nemzeti jelleggel. Azok a faji vonások, melyeket népünk épen, tisztán hozott magával e honba: a nyugattal való sűrű, gyakran káros érintkezések folyamata alatt lassanként elmosódtak. Ama különféle vallásrendszerek közül, melyek időnként nemzetünk kebelében kisebbség, vagy nagyobb elterjedést vettek, állandó

jelleget, maradandó nyomot csak egy hagyott, ez is csupán a nemzet kis töredékénél. Ez az egy: a *kálvinizmus*, mely úgy összeforrott, annyira eggyé lett a nemzeti étellel, hogy a nép éppoly magyarnak, elidegeníthetetlen ősrégi sajátjának tekinti azt, mint akár csak a nyelvét, vagy tulajdon földjét. A népnek ezen ítélete mindenesetre azokból a mérhetetlen hatásokból szűrődött le, melyeket a kálvini reformáció erkölcsi alapokra támaszkodva az egyéni s nyilvános életre és a külső rendre gyakorolt.

Ehhez képest a kálvini reformációnak hazánkra való hatását akként kísérel meg felmutatni, hogy — habár szerény kereten belül csakis tömören és vázlatosan — szólani fogok azokról a vívmányokról, amelyek szemlélhetők 1. az egyéni jellem megnyilatkozásában, 2. a magyar nemzeti nyelv és irodalom fejlődésében, 3. az iskolák felvirágoztatásában, 4. a tudomány művelésében, 5. a nemzeti alkotmány védelmezésében, 6. a modern alkotmányforma kialakulásában.

1.

„A reformáció Lutherrel a hiten kezdődött s Kálvinnal az erkölcsi életben teljesedett.“¹ Kálvin ugyanis a hitélet fontosságának hangsúlyozása és alapvetői jelentőségének kiemelése mellett, ezzel mintegy párhuzamosan és karöltve kiváló súlyt helyezett az őskeresztényi tiszta erkölcsiségre. Midőn Genfben megalkotta az egyházi rendre és fegyelemre vonatkozó szabályokat, még pedig az Írás alapján, nem elégedett meg azzal, hogy azok papíron maradjanak, hanem a

¹ Merle D' Aubigné—Balogh F.: Emlékbeszéd Kálvin felett 37. l.

legnagyobb szigorúsággal foganatosította azokat a gyakorlati életben. Ezeket, az első tekintetre túlszigorúaknak látszó rendszabályokat elfogadta többek között a magyar református egyház is. A régi magyar református nemesi osztálynak épúgy, mint a köznépnek egyszerű, tiszta és határozott jelleme a kálvinizmuson alapúl. Az a dícséretes jellemvonás, mely arra sarkalja a magyar gazdálkodót, hogy az apától rámaradt örökséget épen hagyja át gyermekeire, kiket becsülettel, feddhetetlen erkölcsiségben nevelt, ez a, manapság is meglevő jellemvonás ama konzervatív felfogás mellett tesz bizonyosságot, mely a kálvinizmusnak egyik fő saját-sága. A vérbe átment határozottság és szilárdság mutatkozik a kálvinista magyar népnek egyéni és családi életén. Ritkán fordul elő, hogy az kicsapongó legyen; ellenkezőleg józan életet folytat, inkább komoly, mint víg, ha derült, akkor is csak enyeleg, tréfál. Belső jelleme még ruházataról is visszatükröződik. A falusi református magyar p. o. épúgy, mint a debreceni polgár ünneplő ruháját, sőt a módosabb köznapi öltözetét is fekete posztóból készítteti. A valódi magyar ember természetével és jellemével egyező eme tulajdonságából lehetne következtetni visszamenőleg arra a sejtelemre, hogy ez a kálvini jellemvonás meglehetett a mi puritán felfogású és józan életű őseinkben is, akiktől azt vérrokonság szerint örököltük is. Tény azonban az, hogy a középkori katholicizmus hatása alatt megbénított magyar nemzeti jellemet a kálvinizmus szülte ujja és — hogy úgy mondjuk — ez teremtett valódi nemzetfenntartó, államépítő, erkölcsi példaképeket a magyarság számára; mert, ha figyelembe vesszük azt, hogy a világiás, élvkereső főpapság, feslett, tudatlan alpapság által vezetett köznép

és zabolátlan rakoncátlan nemesség a kálvinizmus hatása alatt lényeges mértékben megváltozott, már maga ez a történelmi jelenség maradandó érdeme hazánk életében a kálvini reformációnak; noha ezt némelyek elfogultságból és önzésből a legkisebb jelentőségűnek akarják nyilvánítani. Viszont azonban tudnunk kell, hogy ez a jellemalkotó erő a hajszál-rugója azoknak az eredményeknek, melyeket a kálvinizmus hazánk életében elért.

Igazolásul legyen elég rámutatnunk egyebek között a mi gályarab lelkész és tanító őseinkre, akik egyszerűségben, hithűségben önzetlenül fáradoztak és gyakran verejtékeztek anyaszentegyházunk, hazánk és nemzetünk épségének fennmaradásának és jövőjének érdekében; legyen elég hivatkoznunk a nemzet és egyház történelmében meteorokként tündöklő kálvini elvű és jellemű Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György és I. Apafi Mihály fejedelmeinkre, mint szintén az áldozatkész és fenkölt gondolkozású Lorántfi Zsuzsánnára és a hozzá hasonló és méltó református nőkre, mint a magyarság és evangéliomi keresztyénség megannyi oszlopos tagjaira; azután elévülhetetlen érdemű és nagy tudománnyal párosult jellemű tanárainkra, lelkészeinkre: Sinai Miklóstra, Budai Ézsaiásra, Balogh Péterre, Révész Imrére; továbbá azokra az egyszerű, falusi egyháztagokra, akik életökkel, tetteikkel egyaránt bebizonyították, hogy nem a maguk hasznát keresik, hanem Istennek élnek, a hazáért dolgoznak s a nemzet jövőjéért, boldogságáért és nagyságáért lelkesülnek.

A mai nemzedék ezeknek az ős kálvini jellemű magyar elődöknek a nyomdokain haladva, nyugodtan tekinthet a most még gyakran borongós, ködös jelen

láltára is abba a biztató jövőbe, amikor hazánkban a református kálvini egyház által hirdetett és vallott evangéliom diadalmaskodni fog.

2.

Miként az egyéni jellem átalakítására, úgy a *nemzeti nyelv és irodalom* kiművelésére is óriási hatást gyakorolt a kálvini reformáció. Lássuk ennek igazolását bővebben.

A reformátorok mindenütt a nemzeti édes anyanyelven hirdetvén az igét, nálunk is ezen szólottak a néphez. Ennek következtében egészen természetesen leg tisztígtatták, bővítették, gazdagították az előbb elparlagiasodott nemzeti nyelvet, simították, javították azt. Az a sok igehirdető lelkipásztor, kik az evangéliom magvait hintegették szét a népközé, mindmegannyi apostolai voltak a magyar nyelvnek, első úttörők azon a bogánccsal benőtt területen, melyen a múlt századtól kezdve oly gyönyörű virágok teremnek. A tulajdonképeni magyar irodalom velök kezdődik. Nemérték be azzal, hogy csak beszéljenek, szóljanak, hanem főleg műveikkel igyekeztek terjeszteni a megtisztított evangéliomi tudományt. Mindenekelőtt a *biblia lefordításán* munkálkodtak. Ez volt s ez maradt mindenha az a romolhatatlan fundamentom, amelyen Krisztus egyháza, tehát a mi evangéliomi reformált egyházunk is nyugszik. Ez volt és ez az isteni kinyilatkoztatásnak amaz örök érvényű okmány-gyűjteménye, amelyről Idvezítőnk eképpen szólott: „Az Írás meg nem hamisíthatatik“ (Ján 10³⁵). Ennek az épségére és igazságainak a lelkekbe való átplántálására helyezte tehát a legfőbb súlyt a kálvini reformáció, még pediglen

azáltal, hogy azt nemzeti édes anyanyelvünkön oda adta minden egyes református hívőnek a kezébe.

Luther újtestamentomának megjelenésétől (1522) nem telt el két évtized, már magyar nyelven és valódi református hitbuzgóságtól vezérelt térfiúnak a munkálkodása folytán napvilágot látott az újszövetség. Erdősi (Sylvester) János az egész újtestamentommal lép elő, melyet ő görög és deák nyelvből ujonnan fordított a magyar népnek keresztyén hitben való épülésére (Sárvár-Ujsziget 1541). Nyomdokán számosan haladtak: így jelent meg Benczédi Székely Istvántól a „Zsoltárok könyve“ (1548), Méliusztól Sámuel, Királyok két-két könyve (Debreczen 1565) és Jób könyve (Nagyvárad 1565); azután Félegyházi Tamás debreczeni predikátor újtestamentoma Debreczen 1586), második kiadásban magyarázattal közzétette Hodászi Lukács (Debreczen 1609). Ezekre csakhamar előlép Károli Gáspár (1529—1591 dec. 31.) a teljes Írással, még az apokrif könyvekkel is (Vizsoly 1590). Ez a fordítás használatos mind e mai napig nemcsak a reformátusoknál, hanem a lutheránusoknál, sőt unitáriusok is bevették azt. Többszöri revíziójára és kiadásaira nézve v. ö. Balogh Ferenc: A magyar prot. egyháztörténelem részletei, Debreczen 1872. 163—167 ll. és Erdős József: Az újszövetségi kánon fordításairól, Budapest 1906. 27. k. 1. Ennek a több, mint 300 éves használatnak az eredménye lett aztán egyfelől az, hogy kifejlődött nálunk is, mint az angoloknál, németeknél és németalföldieknél az a bibliai nyelv, mely, bár eltér a köznapitól és irodalmitól, de viszont régi zamatja és erőteljes, magyaros kifejezése által ma is üde, építő; másfelől a könyv szelleme átment a népbe, annak alsó, felső rétegét egyaránt áthatotta. Nincs

a magyar irodalomnak egyetlen terméke sem, mely oly mély nyomot hagyott volna a nemzet életében, mint Károli fordítása, nincsen könyv, mely oly építő volna, mint ez. Tudjuk ugyan, hogy Komáromi Csipkés György (1628—1678 okt. 6) debreczeni tanár és lelkipásztor szöveghűség tekintetében és tudományos szempontból a Károliénál is értékesebb fordítással ajánlkozta meg egyházunkat és nemzeti irodalmunkat s legújabbán a Károli-féle fordítás hivatott férfiak revíziója folytán korszerű magyar nyelven került ki sajtó alól: mindamellett a Károli bibliája elvülhetetlen becsű és nyelvtörténelmi szempontból forrás értékű marad mindenha.

A biblia-fordításokkal egyidejűleg jelentek meg az *egyházi beszédek és vitaíratok*, melyek, mikor a hit elveit tisztázták, ugyanakkor a nemzeti nyelv szókincsét gazdagíták. Ezek a művek mozgásba hozták a nemzeti életet. Érdeklődni kezdtek a vallás-újítás iránt, vették és olvasták a tudományos theologiai munkákat. Azoknak megbeszélése, vitatása épügy tárgya volt az akkori társalgásnak, mint manapság akár a politika.

Ennek az általános érdeklődésnek köszönhető a *könyvnyomdák* létesülése. A folyton-folyvást szaporodó hívek szükségletét nem volt képes kielégíteni a meglevő sajtó. A reformátorok, itt is főleg a kálvinisták, hathatósan buzgólkodtak azon, hogy könyvnyomdák állíttassanak fel, így Ujszigeten Nádasdi Tamás birtokán és támogatásával (1541) Sylvester János, Debreczenben 1561-ben Huszár Gál, stb. Az állandó nyomdák mellett élénk tevékenységet fejtek ki a vándor-nyomdák, mint amilyen volt Huszár Gálnak, a Károli Gáspár bibliáját nyomtató Mantskovit

Bálintnak. A magyar nyomdászat eredete tulajdonképpen hazánkban a reformáció korával kezdődik, reformátoraink közül sok volt szakavatott nyomdász, sőt, későbben bár, de szintén a kálvinista magyar egyház tagja volt M. Tótfalusi Kis Miklós (1650–1702) fusor, sculptor et typografus, ki feltűnő ügyességével, tisztán olvasható nyomtatványaiival európai hírre tett szert. Kiadta Károli bibliáját is 1685-ben Amsterdamban.

A nyomdászat fellendülésével csakhamar *könyvtárak* keletkeztek, melyek közül nevezetesebbek voltak a debreczeni, nagyenyedi és sárospataki kollégiumé és Bethlen Gáboré.

A kor színvonalán álló ezen nyomdákból és ily kiváló nyomdászok keze alól kerültek ki a nagy hittani munkák és a magyar nyelvű *szépirodalmi művek*, elbeszélések, melyeknek száma „a XVI. században mintegy 400 és amelyek közül 330, tehát több, mint $\frac{3}{4}$ része protestáns nyomda, egyszersmind protestáns elme terméke.“¹ Ezek a művek aztán természetesen nem a tudomány hangján szóltak az olvasókhoz, hanem elbeszélés, vagy költemény alakjában. E művek vetették meg alapját a magyar szépirodalomnak. Az ilyen szépirodalmi munkák szintén vallásos célt szolgáltak különféle alakjaik mellett is.

A vallásos tartalmú *költői művek* korszakot alkotnak a magyar verselés terén. Sylvester János írta az első disztikhonokat és elég ügyesen. Mikor bibliafordítása elején ezt írja:

„Aki zsidóul és görögül és végre diákul
Szólt vala régen, szól mostan az itt magyarúl“

akkor nemcsak a bibliafordításban, hanem a magyar versírás terén is úttörő volt. Ugyanezen időben ered-

¹ Révész Kálmán: A reformáció hatása hazánkra 8. l. (Debreczen 1884)

nek azok a bús, nagyon elégikus, de sokszor kiméletlenül ostorozó költemények, melyeket eleink a bűnös, pártos hazafiak ellen írtak. Ugyancsak kálvinista szerzők dolgozták fel a bibliának számos történelmét költeményekben, mint Batizi András „Vitéz Gedeon“, „Istenfélő Zsuzsánna“, „Izsák patriárka“ történetét. Ezek a részben lírai, részben epikus költemények vallásos tartalmuknál fogva építőleg hatottak az olvasókra és költői tekintetben formai érzékről tanúskodnak; hibájuk csak az, hogy túlnyomóan tizenkettes sorokban, egyhangú alexandrinekben vannak írva. Nagyobb változatosságot tüntetnek fel a verselés tekintetében Dévai Biró Mátyás, Batizi András, Huszár Gál és főleg a szép hangú Sztárai Mihály énekei. Az eredeti magyar versformában- és zsoltár-irodalomban azonban mégis a Szenci Molnár Albert zsoltárai (Herborn 1607) alkotnak korszakot. Ezek a zsoltárok több, mint száz versszakot honosítottak meg. Szenci összetörte az unalmas, hosszadalmas sorokat, apróbbakat szerkesztett, változatosabb, tisztább rimeket, gyors ütemes menetet teremtett s ezek a versköltészetben oly jótékony hatással voltak, mint az elparlagiasodott nyelvben a reformátorok tiszta stílusa. Szenci zsoltárai csakhamar használatba jöttek; mind e máig ezeket énekeljük. Száznál jóval több kiadást ért ez a legelterjedtebb magyar könyv. Hasonló, bár kisebb jelentőségű és hatású volt az 1636-ban Gyulafehérvárott megjelent öreg Graduál, melyet Bethlen Gábor és I. Rákóczi György megbízásából szerkesztettek Keserői Dajka János és Geleji Katona István erdélyi püspökök.

Az ének-ügy terén azonban nem maradtak meg pusztán az ének készítés mellett, hanem már az 1774-ben Debreczenben megjelent zsoltárokból megkísérlik a

négy szólamú éneklést és ugyanezen zsoltár végén Maróthy elméleti oktatást is ad, miáltal a zene tudományos művelésére felhívta az énekelni szerető művelt közönség figyelmét.

Reformátoraink közül Sztárai Mihály kísérletet tett a *szinmű irodalom* terén is „A papok házassága“ (1550) és „Igaz papság tüköre“ (1559) című drámáival. A párbeszédék élénksége, tiszta magyaros nyelve, alakjainak jellemzése e drámának fő érdeme. E két darabjával lett Sztárai megalapítója a magyar drámai irodalomnak.

Ha már most végigtekintünk a XVI. század irodalmán s azt látjuk, hogy nemcsak a bibliafordítás és egyházi művek alkotásában, hanem a szépirodalomnak manapság meglevő összes műfajaiban dolgoztak kálvini reformátoraink s az addigi avaron új csapásokat vágtak, önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy miért tették ezt? Semmiesetre sem a magok hírének emeléséért, hanem azért, hogy, midőn az evangéliumi tanokat különböző formákban előtárják, ugyanakkor megadják hőn szeretett magyar nemzetünknek mindazokat a vívmányokat, melyeket a reformáció már külföldön elért. A magyar nemzetnek szellemi téren való előbb vitelét, európai színvonalra való emelését mozdították elő reformátoraink. Széleskörű tevékenységükkel, a szépirodalom különb-különbféle ágainak művelésével beigazolták eleink azt, hogy a kálvinizmus nem rideg, zárt kör, mely magába semmit be nem fogad, minden haladásnak ellene van, nem szigorú, a világi dolgokkal szemben megcsontosult rendszer, hanem olyan élő, ható és munkáló szellemi és erkölcsi erő, mely képes felölelni azt az egész mezőt, melyen a szellemi élet és tehetség érvényesülni tud.

3.

De hát kik olvasták ezt a sok művet? Forgatta e könyveket a megsziporodott *iskolákból* kikerült nemzedék. Kálvin után, ki 1537-ben arra bírta rá a genfi tanácsot, hogy az az iskolai oktatást kötelezővé tette, reformátoraink is buzgón igyekeztek felállítani az iskolákat. Külföldön végzett tudós ifjaink hazajövet itthon népiskolákat létesítettek s ott ők maguk tanítóskodtak, így Sylvester, Dévai, Szegedi Kis István s mások. A reformációhoz csatlakozott főuraink pártfogolták az iskolákat, sőt birtokaikon egymással versenyezve állítottak fel ilyen intézeteket a közoktatás és nevelés céljából. Magasabb fokú képzettséggel bíró egyének ma sem teljesítik a népoktatást, mint teljesítették akkor. Az elhanyagolt nevelésügynek erős lendületet adott a reformáció, főleg a kálvinizmus, mely folyton a nemzeti irányt tartá szem előtt. Ahova csak behatott a kálvinizmus, lett légyen az a legelhagyottabb, legfélreesőbb hely, ott mindenütt iskolák állottak elő. Az ilyen népiskolák mind fáklyái voltak a megtisztított hitnek és a nép értelmességének. Nagyobb helyeken aztán, hol a reformáció nagy hódítást tett és ahol a hívek anyagi viszonya engedte, *főiskolákat*, magasabb tanintézeteket, anyaiskolát alapítottak. Ezek az anyaiskolák magukba fogadták a kor kérdései iránt érdeklődő és a reformációért lelkesedő ifjakat. A főiskolák virágoztatásához nagy mértékben hozzájárultak református zászlós uraink és az erdélyi fejedelmek.

A *Debreczenben* levő iskola mestere, a „scolae mester“, Dézsi András 1549-ben a reformációhoz csatlakozott s Enyingi Török János védelme alatt az

iskola is átalakult. Az iskola a földesúr védelme alatt állott, de a város tartotta fenn, ez fizette a tanárokat, úgy, hogy még 1708-ban a kollégium anyakönyvének a címe: „Catalogus omnium Scolae Debrecinae Civium.“¹ *Pápán* már 1531-ben volt főiskolánk, mely számos pártfogó és gyámolító támogatásával csakhamar virágzásnak indult és sok megpróbáltatása után ma is középpontja a dunántúli kálvinizmusnak. Bethlen Gábor Erdély legnagyobb fejedelme az igaz hit terjesztésére, az igaz tudomány előmozdítására 1622-ben *Gyulafehérvárott* tanintézetet alapított, melyet nagy adományokkal gazdagított. Ezt a főiskolát 40 év múlva 1662-ben I. Apafi Mihály fejedelem *Nagyenyedre* helyezte át². Ugyanezen időtájt keletkezett a *sárospataki* kollégium Perényi Péter, majd főképen fia Gábor pártolásával Kopácsi István vezetése alatt. I. Miksa magyar király is gyámolítá ez iskolát az 1569 okt. 25-én kelt rendeletében. A későbbi földesurak: Dobó Ferenc, majd a XVII. század első felében felbuzdulva Bethlen példáján Lorántfy Zsuzsánna és férje I. Rákóczi György fejedelem ritka áldozatkészséggel, páratlan jótékonysággal gyarapították a főiskola vagyonát.³ Hogy ezek a főiskolák — abban a korban mind megannyi csonka egyetemek — tényleges egyetemekké nem lettek, az nem a kálvinizmus erejének aláhanyatlása miatt történt, hanem a jezsuitizmus írtó, pusztító és sötétséget árasztó ármánykodásának az eredménye.

Főuraink legnagyobb része azonban nem elégedett meg azzal, hogy ifjaink neveléséről csak itthon

¹Balogh F: A debreczeni református kollégium adattára. Deb. Prot. Lap 1903. évf. 69. 1.

²Balogh F: A magyarországi protestáns egyházak története 68—72. II.

³J. Szombathi: Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica Pars I.

gondoskodjék. Hamar belátták, hogy a tudomány akkor terjed, akkor vet hazánkban erős gyökeret, ha annak ültetői és gondozói tősgyökeres magyarok. E célból Nádasdi Tamás a már családos Sylvester Jánost segítette abban, hogy 1534-ben a wittenbergi egyetemre beíratkozhassek¹. Geleji Katona István, később erdélyi püspök, Bethlen Gábor fejedelem támogatásával végezte külföldi tanulmányait 1615—1617². A híres egyháztörténelem író, a debreczeni származású Ember Pál Tököly Imre pénzsegélyével látogatta a franekkerai és leydai egyetemeket³ stb. Az ekként képzett kiváló férfiak aztán tekintélyes álláshoz jutva szintén pártfogolták a törekvő ifjakat, segélyeket eszközöltek ki számukra, hogy ők itthon nyert ismereteiket a nagy egyetemeken öregbítsék. Így Szegedi Kis István a ráckeveiektől gyűjtött 50 s a maga 25 forintjával küldé ki Nyugateurópába Skaricza Mátét 1569—1572⁴. Geleji Katona István egyháza költségén taníttatta a sokat hányatott Apáczai Cseri Jánost, ki 1648—1652 főleg a hollandi egyetemeket látogatta.⁵ Bod Péternek, ki az egyháztörténelem mezején jeleskedett, magyar irodalomtörténeti munkájával úttörő volt, az erdélyi egyházak adtak segélyt a tanárok, gondnokok és püspökök felszólítására 1740-ben⁶. Bármily nagy mérvű támogatást nyújtottak is azonban főuraink, legtöbb reformátorunk pártfogás nélkül ment ki s odakinn munkájával tartotta fenn magát s az élet fenntartásával küzdve elégité ki tudás-szom-

¹ Révész Imre: Erdősi János. 11. l.

² Balogh: A magyar protestáns egyház történetének irodalma. 8. l.

³ Ugyanott 20. lap.

⁴ U. o. 6. l.

⁵ Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története I. k. 313. l.

⁶ Gr. Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái 8. l.

ját: így Dévay Bíró Mátyás (1529)¹, Méliusz, vagy Horhi Juhász Péter (1556)², Ozorai Imre (1530)³, Gálszécsi István (1532)⁴, Batizi András⁵ (1541—42), Károli Gáspár (1555—1556)⁶. Szenci Molnár Albert csaknem egész életén át⁷, a nagy tudományu Pápai Páriz Ferenc (1670—1575)⁸, a gályarabság után megtántorodott Otrokocsi Fóris Ferenc (1668 körül)⁹ és még sokan, mind önmaguk erejére támaszkodva tanultak az egyetemeken, leginkább Wittenbergben és Leydenben. Ezek a férfiak aztán itthon részint, mint lelkipásztorok, részint, mint a már meglevő főiskoláinknak buzgó tanárai tettek elévülhetetlen szolgálatot a hazának és nemzetnek s felváltották a külföldről behívott Comenius Amós, Opitz Márton, Bisterfeld, Alsted, Basire európai hírű tanárokat.

De nemcsak az egyházi pályára készülő ifjak, hanem világiak is, köztük többen mint élemedett emberek tolultak a külföldi egyetemekre. Természetesen leginkább vonzódtak Wittenberghez úgy, hogy itt 1522-től Melanchthon haláláig, mintegy 30 évig körülbelől félezer magyar hallgató fordult meg. Ezek nem voltak mind rendes hallgatók, hanem úgynevezett hospitálók, de mindemellett nagy számuk bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy a magyar nemzet tagjai, még oly nagy és nehéz megpróbáltatások közepett is, mint amilyenben a reformáció korában voltak, fogékonyak

¹ Révész Imre: Dévai Bíró Mátyás életrajza 12. l.

² Révész I.: Emlékbeszéd Méliusz Felett 8. l. ³ Révész: Dévai 12. l.

⁴ Ugyanott 12. l. ⁵ Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története I. k. 164. l.

⁶ Ugyanott, 11.

⁷ Balogh F: A magyar protestáns egyház történetének irodalma 16—17. 11.

⁸ Ugyanott 17 l.

⁹ Ugyanott 17. l.

voltak a haladás iránt. Hogy ez a fogékonyság nem csupán lelkesedés, hanem tettekben nyilvánuló erő volt, mutatja az általok elért siker.

4.

Ám a mi kálvini reformátoraink, illetőleg nagyjaink és tudósaink nem csupán a bibliafordítás, egyházi beszéd, vitatkozó — és szépirodalom terén alkottak maradandó emlékeket, munkálkodásuk nemcsak a nyomdászat megteremtésében és iskolák állításában volt nagy horderejű, hanem a tudományosság mezején is örök-becsű művekkel ajándékozták meg nemzetünket. A *theologia*, *filozófia*, *nyelvészet*, *politikai- és irodalomtörténet*, *mathematika*, *természetrajz*, *földrajz* és *jogtudomány* alapját a hitújítók vetették meg.

Szenci Molnár Albert 1624-ben Hannóviában kiadta a Kálvin Institutiójának magyar fordítását, amely munkának nyelve a magyar tudományos *theologia* nyelve lett és mint ilyennek hatása ma is érezhető. A magyar tudományos *theologia* nyelvét Kálvin nyomán igyekezett volna tehát megteremteni a nagy zsoltár fordító, de sajnos, hogy követői nem voltak számosan. Az akkori *theologia* vitatkozó volt, az elméleti absztrakt, fejtegető műveket nem kedvelték. Szenci Molnár könyve második kiadást nem ért s bár nyelvének hatása kétségtelenül megvan, mindamellett a mezőt, melyen ő az első barázdát vonta, még ma is kevesen művelik.

Nagyobb, maradandóbb és gyakrabban hangoztatott hatása volt reformátorainknak a magyar *filozófiára*. A kálvinizmus nem kötötte meg a gondolkozást, mint a katholicizmus. Nem alkotott külön filozófiai

iskolát, de nem is kényszerítette azt arra, hogy egyedül neki szolgálgjon. Felszabadult a bölcseleti gondolkodás, az emberi értelem bátran működhetett, nem gátolták a scholasticizmus békói, nem őrizte, nem figyelte kémlő szemekkel az inquisitio. Apáczai Cseri Jánosé (1625—1660) az érdem, hogy a bölcseletet hazánkban magyar nyelven megszólaltatta. Apáczai Descartes tanítványa volt s mesterének 1637-ben megjelent francia nyelven írt munkájától számítva 16 évre már ő is hazai nyelven adja a legelvontabb fogalmakat. A kora színvonalán álló tudós Magyar Logikácskájával (1654) és Encyclopediájával (1655, a címlap szerint 1653) nemcsak alapot rakott le, hanem szinte megelőzte korát. Míg tanító mestere csupán első művét írta hazája nyelvén, a többi rendszeres munkáit pedig latinul bocsátá ki, addig Apáczai bátran, merészen és bámulatra méltó sikerrel használja főművében is a magyar nyelvet. Ezáltal megelőzte egy emberöltővel a németeket is. Az Apáczai elméjében fogamzott meg legelőször a magyar tudományos akadémia eszméje. Rajta is volt, hogy ezt a tudós társulatot a lejedelmek segítségével megvalósítsa, ő volt az első, ki sürgette a magyar egyetem felállítását, mely által meg volna akadályozva az, hogy a haza ifjai közül annyian mennek ki, sőt idegenek is számosan jönnének hozzánk. E nagy terveit azonban nem tudta keresztülvinni, részben azért, mert kora nem érett meg azok befogadására, részben és főleg azért, mert korán, 35 éves korában elhunyt. Ugyancsak a filozófia terén mozog Mártonfalvi György debreczeni tanár „Tanító és cáfoló theologia“ (1679) című munkájával. Megemlítendő még Márton István (1760—1831), a dunántúli Tóth Ferencz (1768—1844) és Köteles Sámuel

(1770—1831), kik az újabb-kori filozófiai eszmék első terjesztői voltak hazánkban.

A filozófia kapcsán éledni kezdett a *nyelvészet*. Fő és elévülhetetlen érdeme reformátorainknak, hogy itt is legelőször a magyar nyelvre gondoltak. Dévay Biró Mátyás az első, ki magyar nyelvtant ír *Orthographia hungarica* címmel.¹

Sylvester, bár a héber nyelvben alapos képzettséggel birt és nagy tudománnyal rendelkezett, mégis legelső munkája magyar grammatika volt. Nyelvtana 1539. június 14-én jelent meg és a nagy tudós szakavatottságáról, alapos nyelvészeti ismeretéről, olthatatlan hazafiúi lelkesedéséről tesz bizonyosságot. Sylvester volt az, ki először ismerte föl a magyar nyelv szépségét, szabályosságát s ő merte azt kimondani a magyar nyelvvel keveset törődő korban, hogy nyelvünk „a régi világ legműveltebb nyelveivel vetekedik”². Míg Sylvester arra törekedett, hogy a nyelv elemeit megtanítsa a magyar gyermekeknek, addig 71 évvel az ő nyelvtanának megjelenése után másik nagy büszkeségünk Szenci Molnár Albert két kötetes latin nyelvű grammatikájának (Hannau 1610.) az idegenekkel, főleg a németekkel akarja megkedveltetni a magyar nyelvet. Ez a nyelvtan ellentétben a Sylvester elméleti irányával gyakorlati szempontból ismerteti nyelvünket. A nyelvtant örömmel fogadták úgy a németek, mint itthon Forgách Ferencz esztergomi érsek és Pázmány Péter is. — A nyelvan-irodalom terén tekintélyes hely illeti még a Geleji Katona István 12 lapnyi „Magyar Grammatikácská”-ját (1645). E rövidke munkának kiváló becse abban áll, hogy a nyelv szellemének

¹ Révész Imre: Dévay Biró Mátyás 99—116. ll.

² Révész Imre: Erdősi János magyar protestáns reformátor 23 l.

megfelelő éles distinctiókat hangsúlyozza, a helyesírásnál az etimologiai irányt kívánja és sürgeti, a szókincs gazdagítására pedig megállapítja azt, hogy régi gyökökből meglevő képzőinkkel új szavakat alkothatunk az újabb fogalmakra. Ezen elveivel s ezeknek gyakorlati alkalmazásával több, mint másfél évszázaddal előbb rálépett arra a térre, melyen a XIX. század elején hazánk ujkori nyelvének megteremtője: a kálvinista Kazinczy tovább haladt és győzelmet is aratott. Ugyancsak nyelvtant írt Komáromi Csipkés György „Hungaria Illustrata“ (1655) címmel, melyben főleg a magyar nyelv gazdagságával foglalkozik. -- A nyelvtan-irodalomban még a „Debreczeni Grammatiká“-ról (1795) kell megemlékeznünk, mely pályadíjat nyert s amelyet Hunyadi Ferencz debreczeni superintendens, Szikszay György lelkipásztor és Domokos Lajos főbíró, Földi János hajdú-kerületi orvos munkája alapján állítottak egybe. Ez a mű az, mely bezárja kálvinista részről a tüzetesebb nyelvtanok sorát s amely talán legjobban magán viseli a konzervatív jelleget. E jelleg miatt, midőn erősen tiltakozott az új szavak ellen, ez a nyelvtan nagy és sok megtámadásban részesült. E tény azonban éppenséggel nem kevesebbíti azokat az eredményeket, melyeket lángelméink a tudománynak ezen mezején elértek.

A nyelvtannal egyidejűleg írják meg reformátoraink nagy hírű *szótáraikat*. 1604-ben jelent meg Nürnbergben Szenci Molnár Albert „Dictionarium Latino — Hungaricum et Hungarico — Latinum“ című műve. Ez a szótár korszakalkotó szótár irodalmunkban, mert betűrendben sorolja fel a szavakat, nem — mint azelőtt — fogalmi összetartozás szerint. Ez a szótár sokáig páratlanul állott hazánkban s hihetetlen

kapósságnak örvendett, a szerző életében három kiadást ért, melyek közül az utolsó (1621 Heidelberg) görög szavakkal volt bővíttve. Rudolf császár, kinek Szenci Molnár Albert ajánlotta szótárát, megjutalmazta a tudós férfiút és kísérletet is tétetett arra, hogy őt a katolikus vallásnak megnyerje. A Molnár szótára szolgált alapul Pápai Páriz Ferencz nagyenyedi profeszszor, orvos-tudor „Dictionarium“-ához, melyet 1767-ben Bod Péter szintén kiadott és magyar-latin részét némettel bővítette akként, hogy e rész trilingvissé lett. Ez a két szótár az alapja a manapság is megjelenő e nemű műveknek különösen azért is, mert a magyar nyelvnek nagyszámú eredeti szó-összefűzését tartalmazza.

A *történelem* művelése sem került ki reformátoraink figyelmét. A kálvinizmus különben is mindig ragaszkodott a történelmi alaphoz. Hű maradt a multban felmutatott igazságokhoz s önálló kutatások által nem engedi, hogy hamis és költött adatok folytán koholmányok csússzanak be a történelembe. E céllal dolgozta fel erős kálvinista színezettel a világtörténelmet „Világ króniká“-jában (1559) Székely István. Nem pragmatikus alapon mozog ugyan Székely, de magyar nyelven ez az első kísérlet a történelem mezején s főleg ezért érdemel dícséretet. Az újabb, bíráló és művészi előadásra súlyt helyező történelmet a két Budai vezeti be irodalmunkba. Budai Ézsaiás nagy tudományú és tevékenységű férfiú, debreczeni tanár, majd superintendens 1807-ben adja ki Magyarország Históriáját három kötetben, melyet mintegy kipótol bátyjának Budai Ferencz szováti lelkésznek „Magyarország Polgári Lexicona“ (1805), mely mű a XVI. századig élt, kort irányító és vezető férfiakról közli hiteles okmányok után mindazokat az adatokat, melyet

kitartó szorgalommal összegyűjtögethetett. A polgári lexicon megbecsülhetetlen forrásmunka ma is történe-szeinkre s emellett koszorús költőink legnagyobb része is innen vett anyagot történelmi tárgyú költeményeik számára, így Arany, Tompa stb. Magára a történelem-írásra annyiban volt elévülhetetlen hatással a refor-máció s főleg annak kálvini iránya, hogy az előítélet békóiból felszabadította az író, a kutató felfogásnak és vélemény nyilvánításnak nyílt teret engedett s ezáltal lehetővé tette, hogy a vitás kérdések történelmi ala-pon, részrehajthatatlanul döntsessenek el.

A történelemnek egy új ága, a *magyar iroda-lom története* született meg a Bod Péter (1712—1769) munkássága folytán akkor, midőn „Magyar Athénás” című művében (1766-ban) mintegy 600 magyar író életét és munkáinak ismertetését adja kritikai feldol-gozásban. Bod Péter művével azért is értékes, mert nemcsak úttörő volt, hanem tevékenységével és ernye-detlen szorgalmával megőrizte a feledéstől, a most már csak munkájából ismert írókat. Ez a kiváló tör-ténelmi érzékkel megáldott férfiú a történelemnek több ágát, ezek között főleg az *egyházstörténelmet* is mű-velte. Itt nem járt töretlen útakon, de érdeme az, hogy az előtte kelt, főként monografikus műveket egyete-mes magyar egyházstörténelemmé szerkesztette egybe. Az általa művelt mező nem lett utánna pusztá avarrá. A kálvini egyház látva, hogy legkönnyebben a törté-nelem meghamisításával vonják ki alóla a talajt, foly-ton őrködött afelett, hogy ezen a téren megállja a helyét. Ezt az álláspontot, a történelemhez való hű ragaszkodást, egyszersmind a történelmi érzéket mu-tatja az, hogy a református theológiának manapság is e szakon vannak legkiválóbb művelői.

A kálvini reformáció azonban, midőn a theológiát, filozófiát, nyelvészetet, a történelem összes fajait a magyar irodalomban megteremté s ezek több részét virágzásra juttatta, ugyanakkor nem zárkózott el a *redlis tudományok* elől sem. Kezdetlegesekek ugyan azok a dolgozatok, melyekben a földrajzot és matematikát ismertették elődeink s ma már túlhaladott álláspont az, melyen a természettudományok fejtegették, mindamellet e művek arról tanúskodnak, hogy a kálvini öntudat nem nyomja el a természet-tudományok felvirágzását, sőt azoknak fejlesztését szükségesnek tartja.

Losonczy Istvánnak, a nagykőrösi főiskola hírneves igazgatójának „Hármas kis tükör“ című 1771-ben megjelent tankönyve csaknem egy századig volt vezérfonala a *földrajz* oktatásnak. A hosszú ideig való használás, továbbá az a tény, hogy a szabadságharc leveretése után alkotmánytani része miatt koboztatott el, mind azt bizonyítja, hogy sokáig első rendű és céljának teljes mértékben megfelelő könyv volt.

A *mathematika* művelésében Maróthy György vivott ki nagy érdemet magának „A számvetés mestersége“ (1743) című számtanával, mely, mint kézi könyv, több kiadást ért, közkézen forgott s lételt adott ennek a szálló igének „Maróthy szerint“, mely a könyv elterjedtségéről és alapos voltáról a legszébb bizonyság.

A természettudományok közül a *növénytan* ismertetése foglalkoztatta legjobban a vallásunkat tartó természet-búvárok lelkét. Talán azért is, mert Horhi Méliusz Péter „Herbarium“-ával 1578-ban itt tette meg az első csapást. E csapáson haladt Diószegi Sámuel debreczeni prédikátor és Fazekas Mihály főhadnagy, kiadván 1807-ben, két vaskos kötetben a „Ma-

gyar füvészkönyv“-et, mely Linne rendszerén épült fel s kétségtelenül az akkori tudományos színvonalon állott. Ma már a füvészkönyv rendszere elavult, meghatározásainak nagy része újabb vizsgálódások folytán túlhaladott, de magoknak a növényeknek leírásaik, jellemző sajátságai felsorolása, az ismertetett növények nagy száma manapság is becsessé teszik a munkát.

A kálvinizmus által megindított és részben a virágzásig fejlesztett tudományok közé kell még számítani a jog művelését is. A magyar *jogtudományt* Werbőczy Tripartitumának magyar fordítása nyitja meg Debreczenben 1565-ben. Ekkor fordította le a „Hármas könyv“-et hazai nyelvre Weres Balázs s ezzel megalapítója lett a magyar jogi nyelvnek éppúgy, mint Szenci Molnár a theologiai nyelvnek az Institutio fordításával. Érdekes lenne egybevetni — de a dolgozat keretét meghaladná, — hogy e két fordítás nyelvének hatása miért nem érezhető ma úgy, mint várhatnók; tanulságosan lehetne rámutatni, hogy mint maradt félbe a Szenci Molnár által lerakott fundamentumon való tovább építés a theologiai tudományok irodalmi művelésének elhanyagolása miatt, viszont miként dőlt romba, miként vesztegettetett meg a Weres által teremtetett tősgyökeres magyar jogi nyelv a folyton betolakodni akaró s mindent magába nyelő germanizmus miatt. Pedig a magyar jogi nyelv oly szépen fejlődhetett volna, különösen azért, mert a magyar jog és alkotmány fejlődése éppen ez időtájt és éppen a kálvinizmus hatása és védelme alatt vett nagyobb lendületet. — Ezzel a ponttal párhuzamban szólok immár arról, hogy minő hatással volt a kálvinizmus a magyar nemzeti alkotmányra.

5.

Az *alkotmány* csorbítatlan épsége, a törvényeknek teljes egészében való *fennmaradása* és ennek *bistosítása* végett indította meg Bocskay dicsőséges hadjáratát. E háború és az ezt befejező bécsi béke (1606) tartalom-dúsabbá tette Magyarországon a kálvinizmusnak is, a magyar szabadságnak is a fogalmát. A kálvinizmus névben ugyan kezdettől fogva benne foglaltatott a szabadság legtisztább eszméje; az a szabadság, mely az evangéliomon nyúgoszik s a szentíráson kívül semmi mást sem alapúl, sem tekintélyül el nem fogad. Hiszen Kálvin a három egyetemes szimbolumot még akkor sem írta alá, mikor e tettéért eretnekséggel akarták megbélyegezni¹. A kálvinizmus az evangéliom alapján az egyénnek szabadságot adott, felölelve e gondolatba a polgári szabadságot is, mely tiszteletben tart minden államformát, kivéve a zsarnoki abszolutizmust. Nálunk azonban csupán a Bocskay diadalai és békekötése után domborodik ki a kálvinizmusban az alkotmányhoz való eme ragaszkodás, úgyannyira, hogy ezután minden kálvinista egyszersmind a magyar alkotmánynak és szabadságnak született képviselőjéül tekintetik. Viszont, ugyancsak a magyar ember a történelem bizonyossága szerint nem volt fanatikus, türelmetlen a más vallásúak iránt, míg pl.: úgy nyugaton, mint keleten a zsidók számos írtó üldözésnek voltak kitéve, hazánkban sohasem háborgatták őket, mindamellett törvényes alapot, jogot a vallás szabadság csak a bécsi békében nyert, csak a bécsi béke óta van összekapcsolva, összeforrrva elszakíthatatlanúl és elválasztha-

¹ Révész I., Kálvin élete 55—56. II.

tatlanul a magyar alkotmánytól a vallás-szabadság, mint annak kiegészítő része. Nem hagyhatjuk itt említés nélkül azt sem, hogy hazánk keleti része: Erdély, nem befolyásoltatva idegen hatalmaktól, hanem egyedül az evangéliom tiszta világától és a magyar szellemtől vezéreltetve, felvilágosodás tekintetében megelőzte Európa összes államait akkor, mikor a francia nantesi edictum-nál (1598. márc. 13.) harminc, a német westfáliai békénél (1648.) nyolcvan¹ évvel előbb kimondotta a teljes vallás egyenlőséget 1568-ban Tor-dán, ezt megelőzőleg 1557-ben szabad vallásgyakorlatot engedvén a lutheri, 1564-ben a kálvini reformációt követőknek. A bécsi békében megvetett alapot építették tovább a kálvinizmus szülte szikla-szilárd jellemek: Bethlen Gábor, főleg a nikolsburgi (1621) és I. Rákóczi György a linczi (1645) békében, mely békék bevételén az ország törvényeibe, sarkköveivé váltak a magyar alkotmánynak.

Kétséges, hogy a reformátorok által művelni kezdett nyelv és a győzedelmes erdélyi fejedelmek nélkül, vajjon ily fokon lenne-e ma a magyarság? Támaszkodva a történelemből merített igazságokra, bátran állíthatjuk, hogy a kálvini reformáció nélkül hazánk, mint önálló Magyarország ma nem volna vagy legalább is csak úgy állana fenn, mint Csehország a fehérhegyi csata (1620. november 8) óta, vagy mint Lengyelország 1795. október 24 óta. Állításunk talán vakmerőnek és elhamarkodottnak látszik, de a történelmi tényekből vont következetes gondolkozás ehhez az eredményhez vezet bennünket. Kísérjük meg e gondolat láncolatot egybefűzni. Ha meg-

¹ Az augsburgi béke (1555) csak a lutheránusoknak adott szabadságot.

marad hazánk a reformáció korában is katolikus vallásúnak, úgy a legkönnyebben megtörténhetett volna az Ausztriával való egybeolvasztás. Hatalmas és számító uralkodónak nem lett volna nehéz a két államot egységes birodalommá tenni, mert egy lévén az uralkodó, egy volt volna a vallás, az előkelőket — mint Mária Terézia példája mutatja — egy emberöltő elnémetesítette volna, a nemesség a holt latin helyett — melyhez 1832—36-ig görcsösen ragaszkodott — a mohácsi vész utáni zavarokban szinte észrevétlenül felcserélte volna magyar anyanyelvét a némettel; ki is gondolt volna a paraszt műveletlen magyar nyelvével?! És amint Erdélyben sok magyar falu eloláhosodott, vajjon nem éppen úgy németesedhetett volna-e el a parasztság ezelőtt negyedfél száz esztendővel a legcsekélyebb kényszerítő nyomások alatt? De íme az ellenvetés: Pázmány, Káldi, Sámbar s a többiek szintén magyarul szóltak, mint a reformátorok és ugyancsak Pázmány, Eszterházy Miklós (mgh. 1645) s többen az udvarnál való befolyásukkal, II. Rákóczi Ferenc fegyveres erővel éppúgy védelmezték a magyar nemzet függetlenségét és alkotmányát, mint Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György. — De hát vajjon megszólaltak volna-e Pázmány, Sámbar s társai reformátoraink nélkül is? Bizonyosan állíthatjuk, hogy nem. Bibliát nem fordítottak volna; hiszen Káldi szerint „tovább is el lehetett volna a magyar, biblia nélkül“ és „nem szükség, hogy mindenki olvassa a szentírást“¹. Szépirodalmi művekkel léptek volna fel talán? De hiszen azt reformátoraink nyomán is nagyon kevesen tették. A katolikus főpapoknak és

¹ Balogh F., A reformáció és a nemzeti szellem. Protestáns Szemle XI. évf. 8. füzet 49. lap.

főuraknak az alkotmány védelmére tett közbenjárására pedig bátran mondhatjuk, hogy az vajmi kevésbé irányult a haza javára, sokkal inkább a maguk nagyobb uraságára. Már Martinuzzi alkudozik a haza rovására; sokszínű politikájával teljesen tönkrement volna alkotmányunk későbbi erős bástyáját, Erdélyt, ha a református, hithű Petrovics Péter elejét nem veszi a bajnak. S midőn a gyalázatos vasvári béke után (1664) Wesselényi nádor a haza szabadságára szövetkezik tisztán katolikus zászlós urainkkal, a szövetkezés elárulása után a katolikus főpapság szegény gályarab lelkészeink és tanítóink vérével mosta le magáról és hitsorsos szövetséges világi híveiről a haza megmentésére irányuló honszerelmet. Ne is idézzük Kollonicsnak, Magyarország primásának, első főpapjának ama hirhedt mondását: „Az országot koldussá, katolikká, azután rabbá teszem“... Igaz azonban, hogy a tragikus véget ért katolikus II. Rákóczi Ferenc minden vagyonát feláldozta a haza oltárán, de tekintetbe kell vennünk személyiségénél azt, hogy Rákóczi-vér folyt ereiben, felvilágosodottsága megőrizte a bigottságtól, harcaira és győzelmeire nézve pedig tudnunk kell, hogy hadseregének kilenc-tized rész kálvinista volt¹. Nyelvünknek és az alkotmány olyan amilyen szabadságának fennmaradását tehát nem a katholicizmusnak, hanem a kálvinizmusnak köszönheti a magyar nemzet.

Igen, mert a történelem azt igazolja, hogy más felekezet nem védelmezte volna meg nemzeti szabadságunkat és nem mozdította volna elő nemzetünk művelődését, amint hogy ezt a kálvinizmus tette; ennek oka az, mert a kálvinizmus egybeolvad min-

¹ Révész Imre: Emlékbeszéd Méliusz felett 30. l.

denült a nemzeti szellemmel, áthatja azt, jellemmé alakítja követőit és megóvjá a nemzeti nyelvet az elhalaványulástól. Ezenkívül megvan a kálvinizmusnak az a hatalmas ereje, amelyet más rendszernél nem találunk. Ám Luther bátor volt, midőn a 95 tételt kifüggesztette (1517. okt. 31), aztán mikor a pápai bullát elégette (1520. dec. 10) és mikor a worms birodalmi gyűlésen megjelent (1521. ápr. 18), de elvein kívül a fejedelmekre és a „német nemes nemzet“-re is támaszkodott, míg Kálvin tisztán az evangéliommal küzdött nem egyszer az egész genéve-i köztársaság, sőt az egész Svájc ellen. Ha ezt a körülményt fontolóra vesszük, megértjük, hogy hazánkban a valódi magyar nemzeti missziót egyedül csak a kálvinizmus teljesíthette. Ezt pedig azért, mert erő-forrása tisztán az evangéliom, amely szerint a királyi papság kebelére ölel minden hívőt, egyházit, világít egyaránt és ezen nagy elvi küzdelem mellett győzedelmesen halad előre úgy egyházi, mint politikai téren. Például hivatkozunk a pápens elleni küzdelemre, amikor a protestáns felekezetek közül egyedül a kálvinista egyház nem tántorodott meg.

Nem kevesebbet nyom a történelem serpenyőjében hazánk szabadságának fennmaradását tekintve az a tény, hogy hithős elődeink nem sorakoztak az unitárizmus lobogója alá. Dávid Ferencnek sorsa egy emberben mutatja fel, mint példát, az unitárizmus következményeit. Feltéve azt, hogy Blandrata, Socinus és társai a tiszta unitárizmust meg tudják oltalmazni hazánkban s a reformációt a lejtőn képesek lesznek megállítani: még így ebben az esetben is kétséges, hogy vajjon az unitárizmus érvényesülésével fennmaradt volna-e a magyar alkotmány? A történelem,

továbbá a magyar alkotmány- és vallás-szabadságharcoknak kora s annak korszellemre arra a következtetésre juttat bennünket, hogy az unitárius magyar nép soha harcaiban maga iránt nemcsak rokonszenvet, de érdeklődést sem tudhatott volna kelteni a külföldön. János Zsigmondon kívül talán seholsem ült unitárius vallású ember fejedelmi székben. Küzdelmeinkben bizonyára egyedül viaskodtunk volna ; részvét, segítség nélkül semmisültünk volna meg politikailag (v. ö. Révész I., Emlékbeszéd Méliusz felett 27 sk. l.). Vallásilag sem létezhetett volna tovább az unitarizmus. A győzők múlhatatlanul behozták volna a jezsuitákat s azok kipróbált eszközeikkel, akna munkájokkal éppúgy rekatholizálták volna az unitárius magyarságot, mint annak idején a nagyszámú lengyeleket.

Ime a jezsuitizmussal újra a katholicizmussal vagyunk, mely sohasem a lutheránizmust és unitarizmust, hanem folyton-folyvást az evangéliomon épülő kálvinizmust tartotta esküdt ellenségének. Ez a jezsuitizmus akarta megsemmisíteni nálunk is a kálvinizmust és magyar szabadságunkat, de azért azok, Isten segédelméből, reformátoraink buzgó és kibeszélhetetlen tevékenysége, fejedelmeink és nagyjaink közreműködése és védelme folytán manapság is virágoznak. Valóban, ha így fogjuk fel a kálvinizmus hatását hazánkra, ha tisztán látjuk, hogy a kálvinizmus nélkül ma legfeljebb is csak árny, pusztá történelmi név lenne a magyar, bátran és jogosan állíthatjuk, hogy „nincs nemzet a kontinensen, mely többet köszönhetne a genfi nagy reformátor szolgálatainak, miket ő a vallás és szabadság ügyének tett, mint a magyar”¹.

¹ Merle D' Aubigne-Balogh F.: Emlékbeszéd Kálvin felett. Előszó 14. lap.

6.

Nézzük most végül, hogy az a nagy szellemi erő, mely hazánkat a mult századokban éltette, felvirágoztatta, a fejlődést a legnagyobb mérvben előmozdította, vajjon élő e, munkás-e ma is? Lássuk a kálvinizmus hatását korunkra és a közel múltra. Itt mindenekelőtt az alkotmányon történt változás a szembetűnő, mert az kétségtelen, hogy Kálvin zsinat-presbiteri rendszere ugyanaz az egyházban, amely a politikában a *népképviseleti alkotmányforma*. Kálvin munkálkodásának és tevékenységének színtere köztársaság volt, tanulmányainak, tudományának gócpontja az Írás. És bár elvitázhatatlan, hogy az őskeresztyén gyülekezet után, az újszövetség alapján állítá fel egyház-kormányzási rendszerét, megdönthetetlen tény az is, hogy Kálvin semmit tekintélynek el nem ismert az Íráson kívül az egyházalkotmánynak és igazgatásnak szervezésére vonatkozólag sem, ezekhez még el kell ismernünk azt is, hogy Genève politikai szervezkedése az egyházalkotmány kifejlődése után és jobbadán Kálvin hatásával és buzgó közreműködésével történt: mindamellett nem lehet tagadnunk, hogy megalkotott egyház-rendszerének életbe léptetését nagy mértékben elősegítette az, hogy Genève köztársaság volt. E rendszerrel született újjá a kálvinizmusban az őskeresztyénség. Ezt az igazgatási formát fogadták el a kálvinisták mindenütt, így hazánkban is, ehhez hívek voltak magyar őseink minden időben, ezért harcoltak, viaskodtak közelebbről a pápens korában. Csak természetesen aztán, hogy midőn egyházi férfaink megismerték e rendszer helyességét, midőn más felekezeten levő világi hazánkfiak belátták, hogy ebben a

rendszerben mily hatalmas erő nyilatkozik meg, aztán mikor ennek a rendszernek főelve külföldön a politikában is kezdett érvényre jutni, akkor csak érthető, hogy közösen, vállvetve buzgólkodtak nagy politikusaink azon, hogy a kiváltságos nemesi rendszer helyébe a népképviseleti alkotmány lépjen. És noha a korszakos átalakulásban kevés részök volt a kálvinistáknak az akkori elnyomatás miatt, de annál nagyobb volt hatása a kálvini szellemnek, amely már akkor annyira átjárta a római katolikus vallású, de tiszta látású magyar honfiakat is, hogy a hazai alkotmány biztosítása végett a zsinat presbiteri rendszerrel rokon jellegű népképviseleti alkotmányformát tartották a leginkább célravezetőnek a politikában.

* * *

Ime, nagy vonásokban és röviden vázolva, ez a kálvini reformáció hatása hazánkra. Minden nagyobb eredményt és jelentősebb vívmányt a kálvinizmus szellemének erejével értek el nagyjaink a múltban és ezt tekinthetjük a jövő fejlődésének is előzálogául.

Annakokáért a múlt áldásaiért legyen hála Istennek, a jövő munkáján pedig sokasodjék meg az Ő kegyelme.

